

Θανάσης Σφήκας, *Το Χωλό Άλογο: Οι Διεθνείς Συνθήκες της Ελληνικής Κρίσης 1941-1949* (εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007)

Η ελληνική ιστορία της περιόδου 1941-1949 κατέχει ιδιαίτερη θέση στην ελληνική ιστοριογραφία. Από τη μεταπολίτευση και ύστερα, όταν οι καταναγκασμοί και οι (αυτο)λογοκρισίες των πέτρινων μετεμφυλιακών χρόνων άρχισαν να υποχωρούν, σημειώθηκε έντονο ενδιαφέρον για την «ταραγμένη δεκαετία» του 1940, στην ελληνική της εκδοχή. Η συζήτηση αυτή δεν έμεινε μεταξύ των ακαδημαϊκών αιθουσών και των πανεπιστημιακών κτηρίων. Αντιθέτως, διαχύθηκε στον «δημόσιο» χώρο: Άλλοτε με τις παρεμβάσεις των πρωταγωνιστών («επώνυμων» ή «ανώνυμων») που κατέθεταν τις μαρτυρίες τους, κατέγραφαν μνήμες οι οποίες δεν ταίριαζαν πάντα με τις καθιερωμένες αντιλήψεις για την ιστορία – άλλοτε με τη διαχείριση της μνήμης και του παρελθόντος από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, τους θεσμούς εφαρμοσμένης σύγχρονης ιστορίας (μουσεία, ιδρύματα), την κινηματογραφική ή λογοτεχνική παραγωγή. Έτσι διαμορφώθηκε ένα πλαίσιο διαλόγου και πολλές φορές αντιπαράθεσης, που τροφοδότησε την

ακαδημαϊκή και (ανα)κατασκευάσε τη δημόσια ιστορία της περιόδου. Όλη αυτή η διαδικασία – που διακρίνεται για τα δυναμικά, εν εξελίξει και όχι παγιωμένα, στατικά χαρακτηριστικά της – αναδεικνύει τις πτυχές μιας «σύγκρουσης» που κατά βάση έχει ιδεολογικές/πολιτικές αφετηρίες, πιθανόν και απολήξεις. Το πέρασμα από τον πόλεμο στα πεδία των μαχών (Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος) στον πόλεμο για τη διαχείριση της μνήμης μπορεί να κρατά ακόμη την «πληγή» του παρελθόντος ανοιχτή κάνοντάς τη θελκτική προς ιστορική μελέτη και εξέταση, παράλληλα όμως προκαλεί νέες συσκοτίσεις, αποσιωπήσεις, στρεβλώσεις κ.ά. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η συμβολή πονημάτων από την πλευρά της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας – που αποσαφηνίζουν/φωτίζουν πτυχές σκοτεινές, λύνουν «σιωπές», διαλύουν «ταμπού», διανοίγουν ανεξερεύνητα πεδία ιστορικής έρευνας – είναι εξαιρετικά καθοριστική.

Το βιβλίο του Θανάση Σφήκα, *Το Χωλό Άλογο: Οι Διεθνείς Συνθήκες της Ελληνικής Κρίσης 1941-1949*

(εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007) όχι μόνο ανταποκρίνεται επιτυχώς σε αυτές τις αναγκαιότητες, αλλά κατορθώνει να αντιπαρατεθεί και με τον κατακερματισμό του ερευνητικού πεδίου και του ερμηνευτικού πλαισίου, που έχει αποτελέσει αρκετά διαδομένη πρακτική στην πιο πρόσφατη ιστοριογραφική παραγωγή της περιόδου. Η μελέτη του μερικού, του τοπικού, του γεωγραφικά καθορισμένου, του ειδικού—που λανσάρεται ως η νέα «ανακάλυψη» της σύγχρονης εγχώριας ιστοριογραφίας— μπορεί ορισμένες φορές να εμβαθύνει σε πτυχές ενός φαινομένου, πολύ συχνά όμως κινδυνεύει να αγνοήσει την κριτική σύλληψη και αξιολόγηση του φαινομένου στην ολότητά του. Το αποτέλεσμα; Η θέαση του παρελθόντος μέσα από παραμορφωτικούς φακούς που αλλοιώνουν την εικόνα όχι μόνο του όλου αλλά και του μέρους. Από την άλλη όχθη, η οπτική που προτείνει ο συγγραφέας εμμένει στην ολιστική προσέγγιση, που εκλαμβάνει ως θεμελιώδες το ίδιο το σύστημα στο σύνολό του, το οποίο δεν είναι απλή συναγωγή της μελέτης των επιμέρους συστατικών του, εφόσον το σύστημα πολλές φορές υπερβαίνει ποιοτικά και ποσοτικά το άθροισμα των μερών του.

Οι μελέτες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο και αφορούν τις διεθνείς συνθήκες μέσα στις οποίες ευδοκίμησε η ελληνική κρίση τη δεκαετία του 1940 ξαναφέρνουν στο προσκήνιο τη «διαλεκτική του εσωτερικού και του εξωτερικού», η οποία αντιλαμβάνεται την οικονομία, τον πολιτισμό, την πο-

λιτική και την κοινωνία ως ενιαίο σύνολο και κατανοεί τα εθνικά συστήματα στην ενσωμάτωσή τους στα διεθνή πλέγματα εξουσίας. Το «Χωλό Άλογο» λοιπόν, το άλογο που αντί να καλπάζει ασθμαίνει, δεν ήταν παρά η Ελλάδα του 1946-47 μέσα από τα μάτια των Βρετανών «συμμάχων» της. Ο χαρακτηρισμός, που οφείλεται στον Βρετανό πρωθυπουργό Κλ. Άτλυ, δεν αντανακλά μόνο την απογοήτευση της βρετανικής κυβέρνησης των Εργατικών από τη διακυβέρνηση του «αντιδραστικού» (κατά τους Άγγλους πολιτικούς) Λαϊκού Κόμματος αλλά απηχεί και τους έντονους φόβους τους ότι η χώρα αποτελεί τον αδύναμο κρίκο των βρετανικών θέσεων στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η πρόσληψη των μεταπολεμικών διεθνών σχέσεων (από το τέλος του Β Παγκοσμίου Πολέμου ως το 1949) από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις, ΗΠΑ, Σοβιετική Ένωση και Βρετανία. Η φάση αυτή, μιας περιόδου που σχηματικά πήρε την ονομασία «Ψυχρός Πόλεμος», σηματοδοτήθηκε από την όξυνση και στρατικοποίηση της σύγκρουσης. Ξεκινώντας από το όνομα του πράγματος, δηλαδή την έννοια του όρου «Ψυχρός Πόλεμος», ο συγγραφέας εξηγεί ότι πρόκειται για μια Δυτική «κατασκευή», η οποία από το 1950 και ύστερα χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την ύπαρξη της σοβιετικής απειλής και τις στρατηγικές αντιμετώπισής της. Από την άλλη πλευρά οι Σοβιετικοί, εμμένοντας στην ιδεολογική παρα-

δοχή ότι το σοβιετικό κράτος ήταν εγγενώς ειρηνικό και ο ιμπεριαλισμός εγγενώς επιθετικός, δεν χρησιμοποιήσαν τον όρο παρά μόνο από τον Μ. Γκορμπασόφ και μετά. Ο συγγραφέας προτείνει τη μελέτη του φαινομένου από το 1917, οπότε αρχίζει να αναπτύσσεται η ιδεολογική εχθρότητα μεταξύ Δύσης και Σοβιετικής Ένωσης. Βέβαια το φαινόμενο οξύνθηκε κυρίως μεταπολεμικά, ως «απόρροια διαφωνιών για τη φύση της μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων και όχι ως απότοκο εξελίξεων σε ένα επιμέρους ζήτημα ή συγκεκριμένη περιοχή».

Όσον αφορά στις ΗΠΑ, το τέλος του πολέμου ενίσχυσε τους φόβους όχι για μια στρατιωτική επίθεση της Σοβιετικής Ένωσης αλλά για την εκμετάλλευση των κενών εξουσίας που είχε δημιουργήσει η κατάρρευση του Άξονα, η οικονομική εξαθλίωση κ.ά. Η αντίδραση των ΗΠΑ σε αυτό που θεωρήσαν σοβιετική «απειλή» πήρε τη μορφή του Σχεδίου Μάρσαλ, του Δόγματος Τρούμαν και της διαίρεσης της Γερμανίας. Η αμερικανική στρατηγική απαιτούσε όχι μόνο την ανασχεση του κομμουνιστικού κινδύνου αλλά και το άνοιγμα του κόσμου πολιτικά, πολιτισμικά και κυρίως οικονομικά. Η Βρετανία τήρησε άτεγκτη στάση εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, θεωρώντας τις σοβιετικές ενέργειες στην Ελλάδα και την Τουρκία απειλή για τη βρετανική θέση στη Μέση Ανατολή. Η διαφύλαξη με κάθε μέσο της βρετανικής επιρροής σε αυτές τις δύο χώρες κρίθηκε αναγκαία. Ο βρετανικός ιμπερια-

λισμός δημιούργησε ένα έδαφος ρήξης και αντιπαράθεσης με τη Μόσχα. Από την άλλη πλευρά, η Σοβιετική Ένωση θεωρούσε πως για την εδραίωση και την ασφάλεια του σοβιετικού κράτους ήταν αναγκαία η διατήρηση της συμμαχικής ενότητας, γι' αυτό ευνοούσε ένα πλαίσιο συνεργασίας με τη Δύση. Η μεταστροφή έγινε με το Σχέδιο Μάρσαλ, το οποίο μαζί με το Δόγμα Τρούμαν κατανοήθηκαν ως προσπάθεια συγκρότησης αντισοβιετικού συνασπισμού. Μέσα σε αυτό το διεθνές περιβάλλον εκτυλίχθηκε η ελληνική κρίση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται η ανάδειξη των εγχώριων ιστοριογραφικών προσεγγίσεων της περιόδου. Ο συγγραφέας οριοθετείται από την οπτική του αυτοαποκαλούμενου «νέου κύματος» –που καθιστά επίκαιρα ερμηνευτικά σχήματα όμοια με εκείνα της επίσημης ιστορίας, διατυπωμένης από το «κράτος της Δεξιάς»– καθώς επαναφέρει τη θεωρία των «τριών γύρων», της εμμονής του ΚΚΕ να καταλάβει βίαια την εξουσία, ενώ ανάγει την «ερυθρά τρομοκρατία» ως πρωταίτιο του ελληνικού Εμφυλίου. Επίσης ο συγγραφέας κρατά αποστάσεις από τα ερμηνευτικά σχήματα που θεωρούν την έκβαση του Εμφυλίου προδιαγεγραμμένη καθώς δεν θα ήταν δυνατόν να νικήσει το κομμουνιστικό κίνημα σε μια χώρα της Δυτικής Ευρώπης, ανατρέποντας το γεωπολιτικό συσχετισμό που είχαν συμφωνήσει οι «τρεις Μεγάλοι» μετά τον πόλεμο. Η «συμφωνία των ποσοστών» επιστρατεύεται συχνά για να ενισχύσει αυτού του τύπου τις

τελεολογικές ερμηνείες. Για τον συγγραφέα ο Εμφύλιος δεν κατανοείται ως αποκλειστικό αποτέλεσμα των επεμβάσεων των ξένων δυνάμεων στη χώρα (υποβαθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο τα εσωτερικά κοινωνικοπολιτικά αίτιά του), ωστόσο σημειώνεται ότι η στάση και οι δράσεις που ανέλαβαν ή δεν ανέλαβαν οι «τρεις Μεγάλοι» έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην έναρξη αλλά και στην έκβαση του Εμφυλίου.

Ακολουθεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον κεφάλαιο για το ειδικό βάρος της στάσης του Τσώρτσιλ στις ελληνικές υποθέσεις, έτσι όπως προσδιορίστηκε από τις πολιτικές πεποιθήσεις του Βρετανού πρωθυπουργού. Ο Τσώρτσιλ παρουσιάζεται ως θιασώτης του βικτωριανού κόσμου, ο οποίος κλονίστηκε από τις ανακατατάξεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ επιδοκίμαζε τις μεθόδους εφαρμογής της αυτοκρατορικής πολιτικής του 19ου αιώνα. Βασικό χαρακτηριστικό αυτού του προτύπου αυτοκρατορικής πολιτικής ήταν η στήριξη σταθερών κυβερνήσεων φιλικά προσκείμενων στη Βρετανία ή ο εξαναγκασμός των «απείθαρχων κρατών» ακόμα και με τη χρήση βίας. Η πολιτική του Τσώρτσιλ στην Ελλάδα θεωρείται η επιβεβαίωση της κυριαρχίας αυτού του προτύπου. Η βρετανική πολιτική στην Ελλάδα καθοριζόταν από το αξίωμα ότι η χώρα αποτελεί ζωτικής σημασίας θέση για την ασφάλεια της βρετανικής αυτοκρατορίας. Η άνοδος του ΕΑΜ και των κομμουνιστών, αλλά και η ταυτόχρονη περιθωριοποίηση των παλαιών πολιτικών κομμάτων

στη διάρκεια της Κατοχής, αποτέλεσε πηγή ανησυχίας για τους Βρετανούς. Ο Τσώρτσιλ θεωρούσε τον βασιλιά Γεώργιο εγγυητή των φιλικών σχέσεων Βρετανίας – Ελλάδας, οπότε η παλινόρθωσή του αποτέλεσε μακροχρόνιο στρατηγικό βρετανικό στόχο. Οι πρακτικές και στρατηγικές που εφαρμόστηκαν από τη Βρετανία για την επίτευξη αυτού του στόχου αναδεικνύονται στις ακόλουθες σελίδες, επισημαίνοντας τις προθέσεις του Βρετανού πρωθυπουργού ήδη από το 1943 ακόμη για στρατιωτική επέμβαση στην Ελλάδα, κάτι που έγινε τελικά πράξη στα Δεκεμβριανά, με τις βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις στη χώρα να φτάνουν τους 80.000-90.000 άνδρες.

Οι εκλογές του 1946 και η Βρετανία είναι το θέμα του επόμενου κεφαλαίου. Η «εμμονή» της Βρετανίας για την όσο το δυνατόν ταχύτερη διενέργεια εκλογών και δημοψήφισματος ήρθε σε ρήξη με τις εγχώριες εκκλήσεις για αναβολή, οι οποίες διατυπώθηκαν από το ΕΑΜ, τον πρωθυπουργό Θεμιστοκλή Σοφούλη, δέκα υπουργούς του κ.λπ. Η «εμμονή» αυτή, που ενίσχυε την ολίσθηση στον Εμφύλιο, καθώς με την έκρηξη της «λευκής τρομοκρατίας» μετά τη Βάρκιζα κανείς δεν μπορούσε να εγγυηθεί τη διεξαγωγή ελεύθερων δημοκρατικών εκλογών, υπαγορευόταν από την επιθυμία της Βρετανίας να πιέσει τη Σοβιετική Ένωση για αλλαγή στάσης στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (αποχώρηση του Κόκκινου Στρατού, διενέργεια εκλογών κ.λπ.). Ταυτόχρονα δε, εκκινούσε από την επι-

δίωξη διατήρησης της Ελλάδας στη βρετανική σφαίρα επιρροής, κάτι που θα ευδοκιμούσε με μια ενδεχόμενη νίκη του Λαϊκού Κόμματος (πιθανότητα ισχυρή καθώς το ΕΑΜ είχε προαναγγείλει την αποχή από την εκλογική αναμέτρηση).

Η βρετανική ενδοκυβερνητική διένεξη για τη Μέση Ανατολή και την Ελλάδα (1946-1947) είναι το θέμα του επόμενου κεφαλαίου. Οι «συγκρούσεις» απόψεων εντός του κυβερνώντος κόμματος για τη διαχείριση του «ελληνικού ζητήματος», με προεξέχουσα την προοπτική άμεσης απαγκίστρωσης από την Ελλάδα που πρότεινε ο Βρετανός πρωθυπουργός των Εργατικών το 1946-1947, σκιαγραφούν τις εναλλακτικές προτάσεις που κατατέθηκαν στο τραπέζι, οι οποίες ακόμη και αν δεν τελεσφόρησαν μας βοηθούν να καταλάβουμε καλύτερα τον τρόπο που σκέφτονταν τα ίδια τα ιστορικά υποκείμενα, αλλά και τα περιθώρια των επιλογών τους.

Στα δύο επόμενα κεφάλαια ξεχωρίζει η πρωτοτυπία των θεματικών: διαπραγματεύονται αφενός την έλευση και τις εργασίες της Εξεταστικής Επιτροπής του ΟΗΕ, που κατέφθασε στη χώρα το 1947, και αφετέρου την ιδεολογική χρήση του Ισπανικού Εμφυλίου στην Ελλάδα από το 1936 έως το 1949. Ο ερχομός της Εξεταστικής Επιτροπής του ΟΗΕ γίνεται αντιληπτός από τη μία ως καμπή στην ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, καθώς διέψευσε τις αυταπάτες του ΚΚΕ για ειρηνική διευθέτηση του ζη-

τήματος μέσω ΟΗΕ και ενίσχυσε τη ροπή των κομμουνιστών προς την ένοπλη δράση, ενώ από την άλλη αξιοποιείται για την αποκάλυψη της πολιτικής των «τριών Μεγάλων» και το χαρακτήρα του διεθνούς οργανισμού κατά την περίοδο όξυνσης της αντιπαράθεσης Δύσης – Σοβιετικής Ένωσης. Στο επόμενο κεφάλαιο, μέσα από τη συγκριτική ιστορική μελέτη παρουσιάζονται οι κοινοί τόποι και οι αποκλίσεις μεταξύ του ελληνικού και του ισπανικού εμφυλίου. Ακόμη αναδεικνύεται η ιδεολογική αξιοποίηση του ισπανικού παραδείγματος από τη δικτατορία του Μεταξά ως το 1949.

Τέλος, στο υστερόγραφο επισημαίνονται οι εναλλακτικές προτάσεις που κατατέθηκαν τη δεκαετία του 1941-1949 για το δρόμο που θα έπρεπε να ακολουθήσει το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, πέρα από το δίπολο «Ανατολή» ή «Δύση». Οι προτάσεις αυτές υποστηρίχθηκαν αποκλειστικά από την Αριστερά, καθώς οι συντηρητικές δυνάμεις παρέμειναν προσκολλημένες στο μονόδρομο της Δύσης, η οποία άλλωστε τους εξασφάλισε την πολιτική τους επιβίωση. Η σχετική βιβλιογραφία υποβαθμίζει αυτές τις εναλλακτικές προτάσεις του ΚΚΕ, οι κυριότερες των οποίων είναι η θεωρία των δύο πόλων, η πρόταση για ουδετερότητα της Ελλάδας υπό την αιγίδα του ΟΗΕ και οι ειρηνευτικές του προσπάθειες το 1946-49. Η ανάδειξη της κομμουνιστικής επιδίωξης να τοποθετηθεί η Ελλάδα μεταξύ «Ανατολής» και «Δύσης» είναι εξαιρετικά χρήσιμη. Κλονίζει τις ιστο-

ρικές ερμηνείες της περιόδου που αντιλαμβάνονται την έκρηξη του Εμφυλίου ως αποτέλεσμα της κλιμακούμενης ένοπλης βίας των κομμουνιστών, επακόλουθο ενός προαποφασισμένου σχεδίου –ήδη από την Κατοχή– για τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας. Αποτελεί μάλιστα και μια πρόκληση για όσους

επαναδιατυπώνουν τις θεωρίες της «ερυθράς τρομοκρατίας», καθώς μένει να αποδείξουν πώς οι συγκεκριμένες ενέργειες των ιστορικών υποκειμένων θα χωρέσουν σε ερμηνείες του τύπου «τριών γύρων»...

Νατάσα Κεφαλληνού